

УДК 811.111'374:165.0(043.5)
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.1/21>

Вім Ю. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Вім Н. П.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

АНГЛОМОВНІ МЕТАФОРИЧНІ ТЕРМІНИ В ГЕМАТОЛОГІЇ

У руслі когнітивного підходу проаналізовано структурно-семантичні особливості метафоричних похідних у складі гематологічної термінології. Виявлено моделі термінотворення. Формально-структурний аналіз метафоричних найменувань в гематологічній термінології показує, що кількісно домінує субстантивна метафора, при цьому в розряді субстантивних метафор виділяються монолексемні і полілексемні одиниці. Значну частину вибірки метафоричних термінів становлять полілексемні субстантивні метафори, що утворені поєднанням двох або більше повнозначних одиниць. Продуктивність даного способу обумовлена особливостями морфології англійської мови.

Спираючись на теорію М. Блека, який визначав метафоризуюче як фрейм, тобто. те, що відомо і є базою порівняння, а метафоризоване як фокус, тобто те, заради чого відбувається акт порівняння, проаналізовано джерела метафоризації. Було встановлено, що в гематологічних метафоричних термінах фрейм базується на подібності асоціацій, подібності зовнішнього вигляду, форми, кольору, дії, або комбінації вищевказаних рис. Асоціація викликається за рахунок використання мифонімів, тобто імен літературних або міфологічних персонажів, які мали характерні риси зовнішності, характеру або долі.

Встановлено, що специфіка використання метафоричних моделей переносу відображає систему пріоритетів різних народів, особливості середовища їх проживання і культури і є відбитком дослідницького досвіду людини.

Специфічні риси медичних термінів-метафор, метафоричної картини світу медицини обумовлені, головним чином, екстралінгвістичними факторами: об'єктом вивчення, можливістю безпосереднього чуттєвого сприйняття об'єкта, історією формування галузі медичного знання.

Ключові слова: англomовна гематологічна терміносистема, термін, когнітивна метафора, модель термінотворення, джерело метафоризації.

Постановка проблеми. Розвиток термінологічної системи медицини на сучасному етапі її існування є відображенням прискорюваного прогресу та спеціалізації медичної науки, що викликає потребу в нових термінах. Одним з найбільш ефективних механізмів створення термінологічних одиниць, необхідних для мовної фіксації нових реалій, процесів та понять, а також перекладу раніше прийнятих термінів в даній галузі знань, була та залишається метафорична номінація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують численні дослідження способів творення термінологічних одиниць у галузі медицини [3, 4, 5, 9], але донині у вітчизняному мовознавстві не було приділено уваги вивченню англomовної гематологічної термінології, встановленню механізмів утворення метафоричних термінів, та аналізу цих термінів. Саме цей факт і визначає **актуальність**

нашого дослідження. **Мета** його полягає у дослідженні англomовних метафоричних термінів галузі гематології, а **завданнями** стають визначення понять «метафора», «метафоричний термін», встановлення способів творення та джерел метафоризації гематологічних термінів.

Виклад основного матеріалу. В даний час метафора продовжує стимулювати науковий інтерес і залишається проблемою розгляду багатьох дисциплін. Метафора (від грец. *metaphorá* – *перенесення*) – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця ... і ширше – метафора це імпліцитна аналогія уявного з наявним, менш відомого з відомішим і т.п. [11, с. 307]. У загальному, не суто науковому смислі, термін «метафора» вживається

до будь-яких видів застосування слів у непрямому значенні. Асоціюючи об'єкти різних категорій, метафора виявляється семантично подвійною. Ця двуплановість не дозволяє розглядати її ізольовано від визначуваного. В утворенні і аналізі метафори беруть участь чотири компоненти: основний і допоміжний суб'єкти метафори і співвідносні властивості кожного об'єкта або класу об'єктів [1, с. 296]. Дослідження природи і функцій метафори не обмежуються матеріалом художніх текстів; також вивчаються метафоричні тенденції в мові науки, теорії аргументації, когнітології. З'ясувалося, що метафора відіграє велику роль в категоризації концептів, показуючи як нове пізнається людиною через відоме. У Словнику основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики наводиться таке визначення метафори: «Когнітивна метафора – спосіб концептуалізації дійсності шляхом тлумачення сутностей певної сфери людського досвіду в термінах сутностей іншої сфери досвіду» [7, с. 75].

Багато сучасних досліджень проводиться в аспекті підтвердження припущень про те, що процес термінологізації за своєю природою є метафоричним. Аналогія, що лежить в основі метафори, становить суть будь-якого пояснення, у чому власне і полягає дефінітивна суть терміна. Адже зуміти зіставити – отже наполовину зрозуміти [2, с. 35]. Вивчення механізмів перетворення чуттєвих і розумових категорій у мовні структури, роль і значення образів-символів у процесі отримання, передачі та переробки інформації, виявлення законів варіювання та поєднання лексичного матеріалу в залежності від характеру інформації та від умов спілкування є важливою частиною розуміння законів мислення, що лежать в основі пізнавальної діяльності індивіда [9, с. 230]. Принципове значення в контексті метафоричного термінопоходження має облік когнітивно-інформаційного аспекту термінологічної номінації, спрямованої на формування термінів, що виступають як носії інформації про спеціальні знання і є його мовним виразом. Когнітивний контекст метафоричних структур є нашим універсальним знанням світу, яке і служить фоном для метафоризації. В основі метафори лежать запозичення та взаємодія ідей та зміна контексту. Отже, для створення та декодування метафори необхідно зв'язати дві думки, звернувшись до знання буквального значення «донора» та вироблення всіх характеристик, що йому властиві. В основі механізму метафоризації лежить перенесення імені та підстава перенесення (за подібністю). Оскільки

у мові ознаки концептів функціонують як компоненти значення, часто говорять про перенос імені, а перенесення значення, тобто переносне значення, при цьому наше знання про навколишній світ є тією основою, на якій відбувається процес метафоризації.

З пізнавальної точки зору метафора є одним із способів репрезентації знання і відноситься не до окремих ізольованих об'єктів, а до складних розумових просторів, доменів. В процесі пізнання ці складні безпосередньо неспостережувані розумові простори співвідносяться через метафору з більш простими просторами, що конкретно спостерігаються. В теорії когнітивної метафори семантична процедура перенесення виражається формулою X подібно Y , тому що Z . Відносно нашого дослідження ця формула може трактуватися наступним чином: метафорично утворений термін називає «новий» медичний феномен, що пізнається, (X), ім'ям немедичного добре відомого феномена (Y), тому що мовець вважає, що X схожий на Y , тому що у обох є якась спільна риса, ознака (Z). Відоме висловлювання Дж.Лакоффа і М.Джонсона про те, що метафора пронизує все наше повсякденне життя і лежить в основі мислення [15, с. 23]. У своїх роботах Дж.Лакофф і М.Джонсон, М.Тернер і Ж.Фоконьє не тільки застосовують когнітивні моделі до вивчення метафори і східних тропів як явищ мови, а й утверджують пріоритетність їх вивчення як основу пізнання ментальної діяльності людського мозоку в цілому.

Метафоричний спосіб найменування в спеціальній лексиці здійснюється, в першу чергу, щодо предметів, а також щодо предметно орієнтованих дій, якостей і характеристик, тому в метафоризації бере участь як субстантивна, так і ад'єктивна лексика. Тип метафори багато в чому залежить від приналежності слова до тої чи іншої частини мови, як зазначає В. Н. Телія, «найбільш яскраві образи супроводжують іменники, оскільки вони дають найбільш зриме значення» [11, с. 78]. Вищесказане справедливо по відношенню до англомовної гематологічної лексики.

Матеріалом нашого дослідження стали 70 англомовних метафоричних термінів галузі гематології, що були виділені зі словника базових гематологічних термінів, розташованому на сайті Американського товариства гематологів (American Society of Hematology) [13].

Формально-структурний аналіз метафоричних найменувань в гематологічній термінології показує, що кількісно домінує субстантивна метафора

(56.3%), при цьому в розряді субстантивних метафор виділяються моноксемні і полілексемні одиниці (76% і 23.9% відповідно).

Моноксемні в свою чергу поділяються на:

- **прості** (18.3% від загальної кількості моноксемних термінів), що були запозичені з загальноновживаної лексики і зазнали термінологізації, наприклад: *anemia* – анемія (від Gr. *Aneimon* – без одягу); *blood*- кров (від Old English *bloma* – квітка), *clot* – згусток крові (від Old English *clott* – кулька, шматок);

- **похідні** (12.6%), наприклад:

lymphoma (від Gr. *lympa* – чиста, прозора вода + *-oma*);

coagulation (від Gr. *coagulare* – викликати згортання + *-tion*);

- **складові** (25.3%), утворені складанням двох основ, наприклад:

Acanthocyte – акантоцит; шипоподібна клітина (від Gr. *Akantha* – шип + mod. L – *cyte* – клітина);

Erythroblast – еритробласт; незріла клітина, з якої згодом формується еритроцит (від Gr. *Erythros* – червоний + *blastos*- паросток).

Значну частину вибірки метафоричних термінів становлять полілексемні субстантивні метафори, що утворені поєднанням двох або більше повнозначних одиниць. Продуктивність даного способу обумовлена особливостями морфології англійської мови.

В ході аналізу полілексемних субстантивних метафор було виявлено кілька моделей їх утворення.

Двокомпонентні субстантивні метафори мають в основному структуру **N – N**, в якій роль семантичного деривата завжди виконує перший компонент, наприклад:

Berry / grape cell – гроноподібна клітина;

Sickle cell – серповидна клітина

При цьому другий компонент полілексемного метафоричного терміну також може етимологічно базуватися на метафоричному перенесенні, який, однак, до сьогодення дня в значній мірі ослаблений або втрачений зовсім. Наприклад:

Lymph node – лімфатичний вузол (від Lat. *Lympha* – «чиста вода; богиня води»). *Node*, в свою чергу, є також метафорично мотивованою номінацією (від Lat. *Nodus* – вузол).

Blood flow – кровотік (від Old English *flow* – текти).

Двокомпонентні субстантивні метафори утворюються також за моделлю **Adj. – N**, в якій роль метафоричного базису виконує іменник, наприклад:

Pulmonary embolism – легенева емболія (від Gr. *En* – «в» + *Ballein*- «кидати»);

Трикомпонентні полілексемні терміноодиниці будуються за такою моделлю: **Adj. – N1 – N2**, при цьому перші два компоненти **Adj. – N1** виявляються в функції складного атрибута до третього компоненту **N2**. Тому більш точним записом моделі буде: **(Adj. – N1) – N2**. наприклад:

Sickle cell anemia – серповидноклітинна анемія;

natural killer cells – природні кілерні клітини (синонім – природні кілери) – лімфоцити крові людини, що знищують чужорідні організму (пухлинні, ті, що інфіковані вірусами і т.д.) клітини.

Чотирьохкомпонентна модель **Adj. – N-N-N** представлена одним терміном:

Peripheral blood stem cell – периферійна кров'яна стовбурова клітина

Ад'єктивна метафора в англійській гематологічній лексиці представлена меншою кількістю одиниць – 23,9%. У цих полілексемних термінах метафорично переосмисленим є атрибутивний компонент, виражений прикметником або ад'єктивованим дієприкметником, наприклад:

- **Adj. – N**

Acute leucosis – гострий лейкоз;

Lazy leucocytes – ледачі лейкоцити (з дефектом фагоцитарної функції);

- **Adj. – Compound N**

Giant neutrophil – гігантський нейтрофіл;

- **Part.II – N**

Filamented neutrophil – нитчастий нейтрофіл;

Committed cell – комітірована клітина.

Трикомпонентні ад'єктивні метафори зустрічаються рідше і представлені структурою:

- **(N-Adj.) – N – N**

sea-blue histiocyte syndrome – рідкісний розлад, що характеризується присутністю морфологічно чітких гранульованих гістіоцитів кольору морської хвилі;

- **Adj.-Adj.- Compound N**

Hostile haemopoietic microenvironment – вороже кровотворення мікрооточення (клітини).

Чотирьохкомпонентні ад'єктивні метафори зустрічаються рідко і представлені структурою:

- **N-N-N-N**

Cord blood stem cell – кордова стовбурова клітина (від Gr. *Chorda*- струна).

Результати дослідження представлені в наступній таблиці 1.

В ході проведеного дослідження англійської гематологічної термінології було встановлено, що найбільш поширеними є метафоричні похідні,

Формально-структурні особливості метафоричних гематологічних термінів

Тип метафори	Субстантивна			Ад'єктивована	
	Моноксемна			полілексемна	Полілексемна
	Проста	Афіксальна	Композитна		
синтаксична модель				N – N Adj. – N (Adj. – N1) – N2	Adj. – N Adj.-Compound N Part.II – N (N-Adj.)-N-N Adj.-N-N Adj.-Adj.-Compound N N-N-N-N Adj.-N-N-N
Кількість термінів	13 (18.3%)	9 (12.6%)	18 (25.3%)	14 (19.7%)	17 (23.9%)
Всього:	54 (76%)				17 (23.9%)

сформовані в результаті перенесення значення на основі емоційних (асоціативних) уявлень людини про навколишній світ (39%). На другому місці метафоричні номінації, що базуються на зовнішній подібності (19 %). Далі в порядку убутання йдуть метафоричні похідні, що базуються на акціо-нальних уявленнях (12.8%), подібності форми (11.4%), кольору (9.5%), розміру (2.4%), та комбінованих ознаках (5.7%).

Як показало дослідження, образність більшості базових англійських гематологічних термінів прихована за їх греко-латинським походженням (57 термінів, або 81.4 % від загальної кількості термінів).

Розвиток гематології як галузі медицини став можливим після виникнення мікроскопії, коли вчені і дослідники набули можливості більш детально вивчати та описувати гематологічні структури. Мабуть цим пояснюється високий відсоток метафоричних термінів, що базуються не на чуттєвому (зоровому) досвіді, а на емоційному (асоціативному) сприйнятті.

Аналізуючи механізм метафоризації, що лежить в основі створення гематологічних термінів, ми спиралися на теорію М. Блека, який визначав метафоризуюче як фрейм, тобто. те, що відомо і є базою порівняння, а метафоризоване як фокус, тобто. те, заради чого відбувається акт порівняння. Було встановлено, що в гематологічних метафоричних термінах фрейм базується на:

1. Подібності асоціації

Blood cancer – рак крові (від Lat. *cancer* – рак);

Allogeneic – алогенний, чужорідний (from Gr. *allogenes* «чужинець», (*allos* «інший» + *-genes* «народжений» + *-ic.*);

Hemocytoblast – гемоцитобласти, гемопое-тична стовбурова клітина, яка є раннім попере-

дником всіх типів клітин крові (від *hemocyte* + Gr. *blastos*- паросток);

Cascade – теорія, що пояснює згортання крові послідовною активацією факторів згортання, починаючи з фактора, який активується при зіткненні з чужорідною поверхнею (від French *cascade* -»водоспад«).

Зорове сприйняття навколишнього світу є основним джерелом для мовної творчості, тому велика кількість метафор заснована на візуальних характеристиках. В якості модуля порівняння виступають такі фізичні характеристики об'єктів, як зовнішній вигляд, форма, колір, розмір.

2. Зовнішній вигляд. Суб'єкт термінотворчої діяльності уподібнює новий для нього, пізнаваний гематологічний феномен якому-небудь добре відомому, чисто побутовому, феномену. Основою асоціативної аналогії служить зовнішній вигляд обох об'єктів. Наприклад, схожість з людським волоссям лягла в основу терміна *capillaries* – капіляри (від Lat. *capillaris* – волосок), а асоціації з пилом простежуються в терміні *hemoconia* – гемоконії; кров'яні порошинки (від Gr. *haima* – кров- + *konia* – пил).

3. Дія. *Agglutination* – аглютинації; склеювання і випадання в осад з однорідної суспензії бактерій, еритроцитів і інших клітин, які мають антигени під впливом специфічних антитіл – аглютиніни (від Lat. *agglutinare* – скліювати);

Blood flow – кровотік;

Coagulation – коагуляція, згортання крові (від Lat. *coagulationem* – згортатися). Слово *coagulation* (*coagulatio*, *-onis* – лат. згортання, згущення) в англійській мові з'явилося в XV столітті і означало «згортання молока». Вперше дослідження природи коагуляції провів Вільям Хьюсон в 1771 р.

4. Форма. Асоціативна ознака в метафорично мотивованих термінах може характеризувати не зовнішній вигляд об'єкта в цілому, а виключно один параметр зовнішнього вигляду – його форму. Наприклад: *hemoglobin* – гемоглобін – (від Lat. *Haema*- + *globule* – куля), *granulocyte* – гранулоцит (від Lat. *Granulae* – зернятко).

5. Кольор. Кольорові характеристики номінованих гематологічних феноменів вербалізуються через відсилання до знайомих в повсякденному побуті об'єктів відповідного кольору. Наприклад:

Berry cell – гроноподібна клітина (клітина плазми, в цитоплазмі якої знаходяться численні яскраво-блакитні везикули);

Eosinophil – пофарбована еозином (барвник рожевого кольору) гематологічна структура (клітина) (від Gr. *eos* – світанок). Таким чином використовується не пряме позначення кольору (фіолетовий, рожевий), а релятивне (кольору ягоди, кольору світанку), як більш точне, наочне, експресивне.

У ряді випадків метафоричний перенос заснований на схожості кількох ознак: **кольору і форми**, наприклад:

lymphocyte – (від Lat. *lympa* – «прозора вода» + *cyte* «кошик»);

форми і розміру, наприклад:

platelet- тромбоцит (від Lat. *plata* «тонка, плоска пластинка метала; тарілка» + *-let* (вживається для утворення нових іменників від уже наявних; надає слову зменшувальне значення).

Образність багатьох асоціативних термінів прихована за їх греко-латинським походженням. Так, наприклад, термінокомпонент *-cyte*, що входить до складу багатьох термінів та позначає «клітка», походить від латинізованого грецького слова *kytos* – «вмістилище, корзина»; термінокомпонент – *phil* походить від Gr. *Philein* – «любити», позначаючи в гематологічних термінах сприятливе середовище проживання різних структур.

Іноді в медичних метафоричних термінах асоціація викликається за рахунок використання мифонімів, тобто імені літературного або міфологічного персонажа, який мав характерні риси зовнішності, характеру або долі [12, с. 422]. У гематологічній термінології були виявлені наступні приклади термінів, що базуються на мифонімах:

lymph – лімфа (по імені грецької богині води Німфи);

chimeric antigen receptor – химерний антигенний рецептор (по імені давньо-грецької міфологічної вогнедишної істоти з головою лева, тілом козла і хвостом змії);

giant cell – гігантська клітина (гіганти в давньо-грецької міфології – велетні).

В ході нашого дослідження було виявлено один приклад метонімічного гематологічного терміну:

thalassemia – успадковане порушення крові, що призводить до зниження продуктивності гемоглобіну та еритроцитів; вперш з даним захворюванням були зафіксовані пацієнти, що мешкають у країнах Середземномор'я (from Gr. *thalasso-* «sea» + *haima* «blood»).

Висновки і пропозиції. Таким чином, метафоризація є продуктивним способом термінотворення в англomовній гематологічній термінології. Специфіка використання метафоричних моделей переносу відображає систему пріоритетів різних народів, особливості середовища їх проживання і культури і є відбитком дослідницького досвіду людини.

Специфічні риси медичних термінів-метафор, метафоричної картини світу медицини обумовлені головним чином екстралінгвістичними факторами: об'єктом вивчення, можливістю безпосереднього чуттєвого сприйняття об'єкта, історією формування галузі медичного знання.

Список літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора // БЭС. Языкознание Ред. В.М. Ярцева. М., 1990. С. 296–297.
2. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. М., 1996. 416 с.
3. Віт Ю.В. Англomовна офтальмологічна термінологія: лінгво-когнітивний аспект. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2006. 201 с.
4. Германович Г.О. Медичні терміни із соматичними компонентами в сучасній українській мові Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2021.
5. Девятко Ю.С. Типологія стоматологічної термінології в українській і англійській мовах та її лексикографічне відтворення. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук 10.02.21. Київ, 2021.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина / Под общ. ред. Е.С. Кубряковой. М. : Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. 248 с.

7. Мартинюк О.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А.П.Мартинюк. Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2011. 196 с.
8. Місник Формування української клінічної термінології. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Київ, 2002.
9. Норенко Е.В. Метафора в процессе познания // Актуальні дослідження іноземних мов та літератур: Матеріали міжвузівської наукової конференції молодих вчених (13–14 лютого 2003 р.). Донецьк : ДонНУ, 2003. 334 с.
10. Сизонов Д.Ю. Лінгвопрагматичний потенціал української медичної термінології у ЗМІ: автореф. дисертації ...канд.філол.наук:10.02.01. – українська мова. К., 2018.
11. Тараненко О.О. Метафора //Українська мова: Енциклопедія. К., 2000. 752 с.
12. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М. : Наука, 1986. 143 с.
13. Чернявский М.П. Некоторые проблемы упорядочения современной медицинской терминологии // Энциклопедический словарь медицинских терминов. В 3-х томах / гл. ред. Б.В. Петровский. Т. 3. М. : Советская энциклопедия, 1982. С. 420–425.
14. Hematology Glossary // American Society of Hematology <https://www.hematology.org/education/patients/blood-basics/hematology-glossary>
15. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.

Vit Iu. V., Vit N. P. ENGLISH METAPHORIC TERMS IN HEMATOLOGY

In line with the cognitive approach, the structural and semantic peculiarities of English metaphorical terms in the field of Hematology have been analyzed. The term-formation models were revealed. The formal-structural analysis of metaphorical names in hematological terminology has shown that the substantive metaphor is predominant, with monolexemic and polylexemic terms being found. Polylexemic substantive metaphors constitute the significant part of metaphorical terms formed by two or more full units. The productivity of this way is based on the peculiarities of the morphology of the English language. Basing on the theory of M. Black, who defined the metaphoricizing as a frame, i.e. that is something which is known as the basis of comparison, and the metaphoricized as a focus, that is something, for the sake of which the act of comparison is called for; the sources of metaphoricization are analysed. It has been found out that in hematological metaphorical terms, the frame is based on the likeness of associations, likeness of a natural look, shape, color, action, or a combination of the above mentioned features. The association is aroused by means of the use of mythonyms, i.e. the names of literary or mythological characters, having the similar traits of character, appearance and destiny. It has been established that the specifics of choosing metaphorical models for the transfer reflects the system of priorities of different peoples, the peculiarities of their environment and culture, and the influence of the long-term knowledge of the people.

Specific features of medical terms-metaphors, metaphorical picture of the world of medicine are conditioned by extralinguistic factors: by the object of investigation, the possibility of the direct sense perception of the object, the history of the formation of medical knowledge.

Key words: English hematological term system, term, cognitive metaphor, model of term creation, source of metaphoricization.